

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

УДК 347.55

DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i39.373>

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри цивільного права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0001-5521-0839

Харитонova Олена Іванівна,

доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент Національної академії правових наук України,
завідувач кафедри права інтелектуальної власності та патентної юстиції
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-9681-9605

НЕДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ІЗ ДІЙ, ВЧИНЕНИХ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ШКОДИ В УМОВАХ КОВІД-19

Постановка проблеми. Пандемія COVID-19 усе виразніше стає джерелом загрози не лише здоров'ю усе більшої кількості людей (із високою вірогідністю тяжкого перебігу захворювання і навіть летального завершення), але й взагалі, звичайному буттю людського суспільства, в тому числі у правовій сфері. Із погляду цивілістичного така загроза полягає у зменшенні ділової активності, комунікаційності, а відтак, попри розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, зниженні питомої ваги договорів і зростанні ролі недоговірних зобов'язань.

Як свідчить майже річний досвід співіснування людства з коронавірусом КОВІД-19, одним із наслідків, пов'язаних із пандемією кризи, є стресовий стан значної кількості суспільства. При цьому багато які з рішень влади, яка прагне зупинити поширення вірусу, перекладаючи на приватних осіб негативні наслідки тимчасових обмежень, встановлених нею, зокрема на вихідні, аби уникнути локдауну, є незваженими і вкрай непопулярними (що підтверджують, наприклад, протести рестораторів проти «карантину вихідних» на Банковій та інші акції вираження критичної громадської думки із цього приводу) [4].

Непопулярність у суспільстві рішень влади та колізія приватного і публічного інтересів, що

у зв'язку із цим виникає, потребують пошуку не лише засобів юридичного примусу, які були б ефективними і водночас виправданими, аби не створювати зайву соціальну напругу, але також і засобів захисту інтересів осіб, які вчиняють без відповідних повноважень дії, спрямовані на запобігання загрози виникнення шкоди іншим людям в умовах пандемії.

У вирішенні проблем, що виникають у зв'язку зі згаданою соціальною напругою, а також необхідністю заохочення дій, спрямованих на відвернення загрози виникнення шкоди, важливе значення відводиться правовим засобам, зокрема цивільно-правовими.

Зауважимо у зв'язку із цим, що зростання ролі імперативного елементу цивільно-правового методу правового регулювання може мати не лише негативне (на шкоду договірним стосункам) значення, але й виконувати позитивну роль, активізуючи використання недоговірних цивільних зобов'язань, які можуть виступати правовим засобом забезпечення належної реалізації прав і виконання обов'язків учасників цивільних відносин навіть у ситуаціях, які вони самі не передбачали наперед.

У такому контексті має формуватися тенденція до більш активного впорядкування цивільних

тими спеціальними нормами, які вміщені у Книзі шостій ЦК України «Спадкове право»).

Із урахуванням викладених міркувань під кутом зору проблематики нашого дослідження можна зробити висновок про недостатність розрізнення поміж недоговірних зобов'язань лише регулятивних та охоронних зобов'язань.

Тому, враховуючи суспільну корисність та значення діяльності, спрямованої на відвернення шкоди, здається доцільним виділення із числа регулятивних недоговірних зобов'язань в окрему категорію зобов'язань, що виникають із дій, вчинених особою без повноваження для запобігання загрози завдання шкоди іншій особі. Згідно з концепцією Цивільного кодексу України до цієї категорії належать : 1) зобов'язання, що виникають унаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (глава 79 ЦК України), та 2) зобов'язання, що виникають унаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи; майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України).

Тут варто згадати, що у проєкті ЦК України 1996 року коло недоговірних зобов'язань, що виникають у зв'язку з відверненням шкоди, планувалося ширшим. Проте, хоча розробники Проєкту наголошували при його обговоренні на значенні таких зобов'язань, зокрема на тому, що «серед норм, які регулюють зазначені відносини, необхідно виділити норми щодо запобігання шкоди та захисту їх від небезпеки», зазначаючи, що ці норми мають превентивно-виховний характер, бо стимулюють бережливе ставлення до чужого життя, здоров'я, власності, а відшкодування шкоди особі, яка вчиняла такі дії, до того ж, гарантує поновлення майнового стану осіб, що піклуються про чужі майнові інтереси [1, с. 180], – у чинному ЦК України «зобов'язання, що виникають унаслідок відвернення шкоди (запобігання шкоді)» як окрема (узагальнена) категорія не згадуються.

Зауважимо, що розробники проєкту ЦК України в питаннях регулювання недоговірних відносин, що виникають унаслідок вчинення дій, спрямованих на запобігання шкоді, яка загрожує інтересам іншої особи, певною мірою прагнули слідувати концепції ст. 118 Основ цивільного законодавства Союзу РСР та республік 1991 року, яка передбачала, що особа, яка уклала угоду в інтересах іншої особи, не маючи на це повноважень, вправі вимагати відшкодування понесених у цій угоді витрат за умови подальшого схвалення угоди цією особою. За відсутності схвалення необхідні витрати ком-

пенсуються особою, в інтересах якої укладалася угода, лише в межах отриманої по угоді вигоди. Крім цього, якщо особа без відповідних повноважень запобігла реальній загрозі збитків майну інших осіб в умовах, які виключають можливість попередження їх про таку загрозу, вона вправі вимагати від цих осіб відшкодування збитків, зазнаних у зв'язку із запобіганням шкоди. Розмір збитків, що підлягають відшкодуванню, не повинен перебільшувати розміру відвернутої шкоди. Таким чином, наведена стаття Основ фактично об'єднувала два види зобов'язань, що виникали внаслідок відвернення шкоди: 1) ведення справ без доручення, 2) запобігання загрозі реальних збитків майну інших осіб особою, яка діяла без відповідних повноважень.

Однак вітчизняні законодавці в остаточній редакції Цивільного кодексу від аналогічного рішення відмовились, передбачивши можливість виникнення лише згаданих вище зобов'язань внаслідок вчинення дій у майнових інтересах іншої особи без її доручення (глава 79 ЦК України) та внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України).

Власне, ними наразі і обмежується перелік регулятивних зобов'язань, які можуть виникати і є актуальними в умовах пандемії КОВІД-19.

Оскільки особливості умов та наслідків діяльності в майнових інтересах іншої особи без її доручення в умовах пандемії (зокрема, пов'язаного з нею карантину) вже були предметом спеціального дослідження Д.М. Пеструєва [3], тут ці питання детально не розглядаємо. Обмежимося лише зауваженням, що згідні з висновками автора стосовно підвищеного рівня соціальної корисності такої діяльності під час запобігання поширення КОВІД-19, так само, як із висновками, що судам необхідно враховувати під час розгляду спорів згадану суспільну корисність дій гестора [3, с. 59]. Разом із тим акцентуємо увагу на не надто вдалому, як на наш погляд, обмеженні законодавцем можливості застосування норм глави 79 ЦК України) сферою лише «майнових інтересів іншої особи». Очевидно, що в умовах епідемічної загрози діяльність, спрямована на відвернення загрози іншій особі, яка здійснюється без її доручення, може полягати у вчиненні дій із захисту як майнових, так і немайнових інтересів. Зокрема, під час дій, спрямованих на відвернення загрози життю або здоров'ю людини, які вчиняються іншою особою без спеціального на те доручення.

есах іншої особи без її доручення (глава 79 ЦК України), та зобов'язань, що виникають унаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи (глава 80 ЦК України), варто зауважити, що вони «не перекривають» усі можливі ситуації необхідності відвернення загроз, які виникають в умовах і внаслідок пандемії КОВІД-19.

У першому випадку особа, яка вела справи іншої особи без її доручення, може отримати відшкодування витрат лише у випадках, коли вона діяла в майнових інтересах цієї особи (ст. 1160 ЦК України). Оскільки в умовах епідемії, як правило, виникає необхідність допомоги в забезпеченні захисту життя та здоров'я людини, тобто її немайнових прав, які нормами глава 79 ЦК України не охоплюються, відповідні відносини залишаються поза межами правового поля.

Що стосується норм глави 80 ЦК України, то вони стосуються лише відносин, що виникають унаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи, майна фізичної або юридичної особи. Отже, у випадках вчинення неуповнова-

женою особою в інтересах хворого на коронавірус дій, які не мають ознак саме «рятування» (хоча і є корисними, доцільними тощо), ст. 1161 ЦК України застосовуватися не може.

Таким чином, щодо випадків дій в умовах епідемії (пандемії КОВІД-19) в інтересах іншої особи без її доручення і без будь-яких повноважень, то має місце прогалина в законодавстві, яка тимчасово може долатися за допомогою аналогії права.

Але оптимальним варіантом вирішення цієї та аналогічних проблем, на нашу думку, було б запровадження у Цивільному кодексі України узагальненої категорії недоговірних зобов'язань – «Зобов'язання, що виникають унаслідок відвернення шкоди» [5, с. 461–480]. Це дало б змогу повністю зняти проблему захисту особи в інтересах іншої особи в загальнокорисних цілях як в умовах теперішньої пандемії КОВІД-19, так і на випадок виникнення будь-яких надзвичайних небезпечних ситуацій у майбутньому, що потребуватимуть добровільної діяльності для відвернення загроз та відшкодування зазнаної при цьому чинними особами шкоди.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Боброва Д. Недоговірні зобов'язання у проекті Цивільного кодексу України 1996 р. *Українське право*. 1997. № 3. С. 180.
2. Ігнатенко В.М. Виконання недоговірних регулятивних зобов'язань. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/tipp/2012_1/Ignaten.pdf.
3. Пеструєв Д.М. Особливості умов та наслідків діяльності в інтересах іншої особи без доручення в умовах карантину. *Часопис цивілістики*. 2020. № 37. С. 55–61.
4. Сегодня Кабмин может ввести карантин выходного дня. Почему это совсем вредная идея. 11.11.2020, 06:23. URL : https://biz.liga.net/ekonomika/all/article/illyuzornyj-karantin-vyhodnogo-dnya-vse-kritikuyut-novye-ogranicheniya-kabmina-spravedlivo?fbclid=IwAR1rzwYj6jXkhANvYhTD8FfupOvmtUicbzAuz7QJi_uNCJfKVgzsavappik.
5. Харитонов Є.О. Система зобов'язань, що виникають внаслідок відвернення шкоди, за Цивільним кодексом України. *Актуальні проблеми приватного права України: Збірник статей до ювілею доктора юридичних наук, професора Наталії Семенівни Кузнєцової* / Відп. ред. Р.А. Майданик, О.В. Кохановська. Київ : ПрАТ «Юридична практика», 2014. С. 461–480.
6. Чернат В.А. Зобов'язання, що виникають внаслідок рятування здоров'я та життя фізичної особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Одеса, 2006. 20 с.

Харитонов Євген Олегович, Харитонova Олена Іванівна

НЕДОГОВІРНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНΙΚАЮТЬ ІЗ ДІЙ, ВЧИНЕНИХ ДЛЯ ЗАПОБІГАННЯ ШКОДИ В УМОВАХ КОВІД-19

Непопулярність у суспільстві рішень влади та колізія приватного і публічного інтересів, що у зв'язку із цим виникає, потребують пошуку не лише засобів юридичного примусу, які були б ефективними і водночас виправданими, аби не створювати зайву соціальну напругу, але також і засобів захисту інтересів осіб, які вчиняють без відповідних повноважень дії, спрямовані на запобігання загрози виникнення шкоди іншим людям в умовах пандемії. У вирішенні проблем, що виникають у зв'язку зі згаданою соціальною напругою, а також необхідністю заохочення дій, спрямованих на відвернення загрози виникнення шкоди, важливе значення відводиться правовим засобам, зокрема, цивільно-правовими.

У статті досліджуються проблеми теорії та практики застосування норм цивільних недоговірних зобов'язань в умовах пандемії КОВІД-19. Зазначається, що у зв'язку зі зростанням кількості захворювань, неготовністю державної системи охорони здоров'я до боротьби з епідемією такого масштабу виникає проблема заохочення альтруїстичних дій в інтересах осіб, які самі не можуть захистити власні інтереси. Зростає також кількість випадків вчинення дій без спеціального на те повноваження з метою запобігання шкоді життю та здоров'ю людей, зумовлених необхідністю втручання у сферу майнових та немайнових інтересів іншої особи. Багато ситуацій, що при цьому виникають, знаходяться у цивільно-правовому полі, однак відповідна практика поки що не сформувалася. На підставі аналізу ситуації, що склалася, робиться висновок про виправданість виокремлення категорії «недо-

